

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հ Ե Ր Ո Ս Ը

ՆԻՆՐ ԼԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԻՆՆԵ

Ճ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ
ԼԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ
ՄԻՈՒԹԻՆՆ

1903. թԼՆԻԿ.

9(495)
Ե-45

05 OCT 2011

9(495)
Ե-45
սԼ

ՊԱՏՐԱՍՏԻՈՒՄ Է ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

„ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑԸ“

(L'ARMÉNIE ET LA QUESTION ARMÉNIENNE)

ՄԵՍ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ՅՐԱՆՍԵՐԷՆ ԼԵԶԻՈՎ

ԲԱՂԿԱՑԱԾ ՄՕՑ 1000 ԵՐԵՍԻՑ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ ՆԵԱՆԱԻՈՐ ԵՒՐՈՊԱՑԻՆԵՐԻ

Հրատարակութիւն

ԵՒՐՈՊԱՑԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

(Երազիրը տպւած է առանձին)

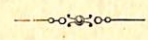

Հ Ե Ր Ո Ս Ը

(ՄԻ ԵՐԵՍ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆԻՑ)

Ե Մ Ե Ն Ի Ց Ի

Գրանսերէնից թարգմանեց Վարնեցի

Հրատարակութիւն

ԵՒՐՈՊԱՑԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Ժ Ը Ն Ե Վ

1903

Ե
Ե
Ե
Ե
Ե

05 APR 2013

17716

4848
91
g

I

Կացանտօնիս կը պատկանէր այն թափառաշրջիկ հոփիւներու ցեղին, որոնք կ'ապրին Յունաստան, մասնաւորապէս Ահառնանի և Իտօլի: Ամառը այդ հոփիւները կը բնակին բարձր տեղեր, և երբ տաքութիւնը հետզհետէ կը մեղմանայ, կամաց կամաց անոնք ալ կ'իջնեն, իրենց մեծ հօտերուն հետ, գագաթներէն ձորերը, ձորերէն գաշապետիները կամ ծովեզրերը: Անոնցմէ ոմանք ալ բանացի են, ոմանք յոյն և համարեա միշտ իրարու թշնամի:

Առաջինները կը կոչուին վլար, ալբանօվար և կամ կառագունիս, այն կոշտ վերարկուին անունով որ իրենց կը ծառայէ իբրև զգեստ:

Վերջինները ճանչցուած են ընդհանրապէս սառահաճան անունով, որովհետև իրենցմէ անոնք, որ ամենէն առաջ ընդգրկած են թափառաշրջիկ կեանքը, ըստ ոմանց՝ Վալտօսի Սառաբէճի գիւղէն են, ըստ ուրիշներու՝ Եպիրի Սիրակոսէն:

Երբեմն նստակեաց էին անոնք և մահմետական հարստահարութենէն խոյս տալու նպատակաւ միայն՝ փոխանակեցին հայրենական յարկի քաղցրութիւնները թափառաշրջիկ գոյութեան մ'արկածներուն հետ: Այս նոր կեանքին մէջ՝ կրցան անաղարտ պահել իրենց կրօնքը, լեզուն, աւանդութիւնները, հայրենասիրական

զգացումը և իրենց ցեղին քաջարի մարդկանց յոյսերը:

Ահա թէ ինչու համար Անկախութեան պատերազմներուն տուած են մէկէ աւելի պետեր: Նշանաւոր են իրենց ծայրայեղ քաջութեամբ, բայց մանաւանդ ոյժով, ճարպիկութեամբ, և սակաւապետութեամբ: Սովորաբար իրենց հասակը կը հասնի վեթիսարի համեմատութիւններու, և այն զրկանքները, որ ստիպուած են կրելու, կըստեղծեն անոնց մէջ երկաթէ մի խառնուածք: Ճամբորդութեան ժամանակ, ամեն երեկոյ կը զարնեն այժի մազէ կոշտ կերպով հիւսուած վրաններ, գործած իրենց կանանց ձեռքով—թոյլ ապաստանարաններ, որ իսկապէս հազուադէպ կերպով կը գործածեն, որովհետեւ յաճախ աստեղազարդ երկնքին տակ կը քնանան, իրենց հաստ, բրդէ վերարկուններուն տակ, զարթնելով ամենամեղմ աղմուկէն, միշտ զգոյշ՝ թէ զիրենք պաշտպանելու համար գայլերէն ու գողերէն, և թէ իրենց արջառներուն ամենափոքր շարժումներուն հետեւելու համար: Երբ ժամանակ մը կը կենան որ և է տեղը ընդարձակ փարախներու մէջ կը տեղաւորեն հօտերը և իրենց համար հիւղակներ կը շինեն տերեալից ճիւղերով այս կերպով կը կազմուին գիւղեր, որոնք միշտ կը տեղափոխուին մերթ դէպի ցուրտ սարերը, մերթ ալ գէպի ցած և բարեխառն տեղերը: Աւելորդապաշտութեամբ կը հաւատան, որ եթէ այս թափառական հովիւներէն մին հաստատուէր, տուն շինէր, արտ մշակէր՝ անմիջապէս հիւանդ կը պառկէր և իր մարմնոյն մէջ որդեր կը գոյանային:

Մտաւկաձանները բաժնուած են խումբ խումբ ընտանիքներու կամ թափառաշրջիկ ցեղերու, որոնք կը կառավորուին պետերէ: Այդ պետերուն իշխանութիւնը ժառանգական է, բացարձակ ու անվիճելի: Անոնք են, որ կը ներկայացնեն իրենց ցեղերը կառավարութեան

գործակալներուն քով, կը կարգադրեն վէճերը, կ'որոշեն մեկնման ու վերադարձի ժամանակը, կալուածատէրերու հետ արօտավայրերու վարձքը կ'որոշեն. և երբ խնդիրը կռուոյ մէջ կը կայանայ, այն տուն համարձակ գլուխ կ'անցնին իրենց քաջ խումբերուն:

Այս հովիւները կը ներշնչեն յարգանքի մի զգացում՝ խառնուած վախի հետ՝ յոյն գիւղացուն, որ սկանատես է նոցա յաւիտենական գաղթականութիւններուն: Շրջութայուած այն հողին, որ իր ծնիլը տեսած է, ճշմարիտ յոյնը չհասկնար հովիւներու թափառիկ կեանքը և յօժարակամ կ'երեւակայէ, թէ մի խորհրդաւոր ոյժ կայ, որ կ'ուզէ անոնց մոլորուն ճակատագիրը: Նա կը կարծէ, թէ այդ հովիւները իրենց հետ գաղտնի գիտութիւններ կը բերեն իրենց հեռաւոր ճամբորդութիւններէն. թէ անոնք իրենց անցնելու ատեն սուսալի բաղդեր կը սփռեն. թէ անոնք ընտանեբար կը խօսակցին գերմարդկային էակներուն հետ և թէ վերջապէս անոնք կը կարգան երկինքը, ինչպէս մի գիրք և ապագան կը մարգարէանան՝ աստղերու ընթացքին համեմատ: Այս թափառաշրջիկներու սովորաբար լուռ ու մտածկոտ կերպարանքը, անապատի սէրը, այն գաղտնիքը, որով կը սիրեն քողարկել իրենց վերադարձի ժամանակը, այն երկիրը, ուրիշ կուգան, հոն ուր կ'երթան, բժշկական քանի մը աւանդական գիտելիքները, թէ և չափազանց տարրական, — այս ամենը մինչև որոշ աստիճան կը հաստատէ այն նախապաշարեալ կարծիքը, որ իրենց հայրենակիցները կազմած են իրենց մասին: Օտար ճանապարհորդին ուշադրութիւնը կը գրաւէ միշտ այս հովիւներու դիմագծերուն եթէ ոչ գեղեցկութիւնը, գոնէ առնականութիւնն ու խոհունութիւնը:

Կացանտօնիս այս հովիւներէն էր՝ նախ քան իր նշանաւոր հանդիսանալը կլէֆաններուն մէջ, որոնց յի-

շատակին վրայ կը գուրգուրայ յոյն ժողովուրդը, և որոնց արկածներով լեցուն են դեռ ազգային ժամանակագրութիւններն ու երգերը: Իր հայրը՝ ցեղապետ և տէր բազմութիւ հօտերու՝ ամուսնացած էր Ագրաֆիացի նաւապետի մը աղջկանը հետ: Իր ծննդավայրն անյայտ է, ինչպէս և ծննդեան թուականը: Ար պատմուի միայն, որ այն վայրկեանին, երբ պիտի մկրտուէր, եր կնքահայրը շրջակայքի մի առամտոյ, յանկարծակի տեղեկացաւ թուրք խուճի մը երեւման մասին: Առանց սպասելու արարողութեան լրանալուն, առամտոյը դրաւ տղան սեղանի սանդղակին վրայ՝ թշնամուն դէմ խոյանալու համար: Այս տեսակ «հաւար» սովորական բան էր այդ ժամանակները: Սակայն քահանան վերցնելով փոքրիկ արարածը, որուն կնուէրը պէտք էր փութանակի վերջացնել, հաստատեց, որ այս միջադէպը կը գուշակէր տղուն համար մի փոթորկալից ու փառաւոր կեանք:

Աղբուճ կարծես ամեն ինչ այս գուշակութեան դէմ էր: Արցանտօնիս թոյլ էր և հիւանդոտ: Եթէ Սուլիացի լինէր իր մայրը, պիտի թողուր, որ փոսի մը եղերքը փճանար ու մեռնէր անխնամ կերպով այս վատոյժ արարածը, որ կարծես, կոչուած չէր երբեք պատուով կրելու հայրենական զէնքերը: Ընդհակառակը, Արցանտօնիսի մայրը հոգատար գորով ունեցաւ իր զաւակին համար, և անոր շուայրեց խնամքներ, առանց որոնց գուցէ ընկճուէր նա դեռ մանկութեան օրերին, իր կազմին բնածին տկարութեան պատճառով:

Արցանտօնիս դժուարաւ անցաւ ուրեմն մանկութեան սահմանները: Մայրական հովանոյն ու հոգատարութեան դիմելու պէտքը, որուն մէջ սովորականէն աւելի երկար գտնուեցան, ստեղծեց մօր և որդւոյն միջև մի բոլորովին մասնաւոր գորով, որուն հետքերը պիտի գտնենք երիտասարդի կեանքին մէջ:

Քսան տարեկան հասակին իսկ՝ Արցանտօնիս դեռ հիւժուած էր ու տկար, մինչդեռ իր եղբայրները՝ Աուցուկիս, Շասիօսիս և Վեպենիօսիս, որոնք քսանի մը տարով իրմէ աւելի երիտասարդ էին, օժտուած կ'երևէին այն բոլոր յատկութիւններով, որոնք կը պահանջուէին ուժեղ կլէֆտներ լինելու համար: Իր դէմքը տփփոյն էր, ամոյն ու մեղամոլձոտ, սակայն երբեմն լուսաւորուած խելացիութեան բոցով մը, որ ի զուր տեղ պէտք էր փնտրել իր ընկերներուն կոշտ արտայայտութեան մէջ: Բայց ընկերները անոր վրայ միջակ համարում մը միայն ունէին. և երբ այդ թուլամարմին երիտասարդը լսելով ոճէ փայլուն պատերազմի մասին, կ'ոգևորուէր և կ'ըսէր, թէ ինքն ևս զէնք պիտի առնէ ու կլէֆտ լինի, այն ատեն կը ծաղրէին անոր պատերազմական ցանկութիւնները: Միայն իր մայրը, գաղտնապէս հպարտ այս դաւակին համար, որ կրկնապէս իր կեանքը իրեն կը պարտէր, և թերևս յիշելով անոր մկրտութեան ատեն պատահած միջադէպը, լուրջ կ'ընդունէր այս պատերազմական սպանալիքները և կը լուէր՝ վախելով, թէ մի գուցէ իր մէկ ժպիտը կամ իր մէկ ընդդիմախօսութիւնը յառաջացնէր ոճէ վտանգաւոր որոշում:

Ամրան երեկոյ մը—աւանդութիւնն է որ կը խօսի հոս—Արցանտօնիս նստած իր վրանի մուտքին՝ կ'երազէր, դիտելով արեգակի շքեղ մուտքը ծովուն մէջ, որ իբրև հրեղէն մի գիծ կը փայլէր հորիզօնի ամենահեռաւոր ծայրը, անտառներու և լեռներու գագաթներու վրայէն: Արցալոյսի ճառագայթներուն ու ոսկի մշուշին մէջ, որոնցմով ողորուած էր անհուն անջրպետը, երիտասարդ հովուի աչքերուն առջև երեցաւ յանկարծ մի անձնաւորութիւն, հագած դէրվիշի զգեստներ: Այս օտարականը՝ Մէքքէի ուխտագնացութիւնը կատարած կը վերադառնար և կը խնդրէր գիշերուան մի ապաստան:

Անձանօթի կեցուածքին մէջ մի այնպիսի պատկառելի և քաղցր բան կար, որ յոյն հովիւը, հակառակ իր ատելութեան, որ կը սնուցանէր թուրքերուն դէմ, չվարանեցաւ հիւրընկալել նրան: Գէրվիշը հիւանդացաւ. երկար շաբաթներ կացանտօնիս շուայլեց անոր ամենահոգատար խնամք ու դեղեր: Երբ առողջացաւ և պիտի մեկնէր, ուխտաւորը իր վեհանձն հիւրընկալին իր երախտագիտական ղգացումը յայտնելու համար՝ նուիրեց անոր մի թալիսման, որ զօրութիւն ունէր շնորհելու իր տիրոջը մշտական յաջողութիւններ և մշտատե յաղթանակներ: Արծաթէ մի մատանի էր այս մոգական նուէրը, որու վրայ փորագրուած էին արաբերէն տառեր: Ասկէ յետոյ նա աներևութացաւ: Կացանտօնիս, որ իր հայրենակիցներուն պէս, մեծ հաւատք ունէր բժժանքներու զօրութեան վրայ, կրօնական երկիւղածութեամբ իր վզէն կախեց այդ թանկագին զարդը, որովհետեւ այդ մատանին այնչափ մեծ էր ու այնչափ ծանր, որ միայն հըսկայ մը կրնար այն իր մատին դնել: Այդ օրէն ի վեր մի հրաշալի փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ երիտասարդ հովուի անձին մէջ,— իր տկարութեան ու հիւանդութեան տեղ նա ստացաւ զօրաւոր ու ամուր կազմ. վախկոտութեան տեղ՝ համարձակութիւն, ձեռներէցութիւն, աշխուժութիւն ամեն խաղի մէջ, հակումն դէպի ամեն տեսակ կռիւններ, յաղթութիւն ամենուրեք իր հակառակորդներուն վրայ, որոնց հետ ուրիշ ատեն երբեք չէր մտածեր չափուիլ: Իր բնկերները զարմանքով կը տեսնէին այս կերպարանափոխութիւնը. անոնք գերբնական մի պատճառի վերագրեցին այդ բանը և սկսան աւելի մեծ յարգանք տածել դէպի նա, որու համար մինչև այժմ արհամարհանք ունեցած էին:

Այդ ժամանակները Վալտօսի մէջ տեղի ունեցաւ արջառներու գողութիւն, և կացանտօնիս ամբաստանուե-

լով այս չարագործութեան համար՝ թուրք զինուորական պետին հրամանով բանտարկուեցաւ: Ամբաստանալին անմեղութիւնը ճանչուեցաւ, և սակայն թուրք ոստիկանը մեծ փրկանքով մը միայն արձակեց անիկա: Կացանտօնիս մտածեց վրէժ լուծել և յարմար առիթը չուշացաւ ներկայանալու: Յիրաւի, իր պղատուէն քանի մը օր յետոյ, ամայի արահետի մը վրայ հանդիպեցաւ թուրք ոստիկանին, ջախջախեց անոր գլուխը ու դիակը նետեց անդունդին մէջ: Այս դէպքը որոշեց անոր կուտը. երբ տուն վերադարձաւ, յայտարարեց, թէ որոշած է կ'լէֆ Գ տ դառնալ:

Այս անգամ առանց ժպտալու լսեցին անոր:

Մայրը լսելով իր որդուն որոշումը, լացաւ: Եթէ նա մեկնի, կ'ըսէր, իր երեք եղբայրներն ալ պիտի ուղէին մեկնիլ. ուրեմն ինք մինակ պիտի մնար՝ թուրքերու զայրոյթին մատնուած: Իր մօր գորովանքէն ու վշտէն ճնշուած՝ երիտասարդը ձեւացուց հպատակիլ անոր. յետոյ դարձեալ պնդեց: Ամեն անգամ խեղճ կինը կը խնդրէր ու կ'աղաչէր. նա միշտ միեւնոյն խօսքերով կը սկսէր ու կը վերջացնէր իր ճառերը. «Կեցիր, կեցիր, Անտուան, կեցիր իմ քովս» (Կացէ, կացէ, Անտօնի): Ատոր համար իր եղբայրները կը ճատելով՝ տուին անոր կացանտօնիս մակդիրը, որով նա նշանաւոր դարձաւ*):

Գիշեր մը, վերջապէս, մեկնեցաւ նա գաղանի. Ալրաֆայի լեռները նետեց ինքզինքը և միացաւ Գիպլասի անտունով կլէֆտի մը խմբին, որ երկար տատնէ ի վեր մեծ համբաւ կը վայելէր: Աշուղ մը՝ կացանտօնիսի ղէնկերն ու մտերիմը, թերևս վկայ այն յուզիչ տեսարաններուն, որոնք տեղի էին ունեցած մօր և որդուն միջև, նկարագրած է այդ ամէնը բանաստեղծօրէն հե-

*) Իր ընտանիքի անունն էր Մակրիժամնիս:

տեւեալ երգին մէջ, որ շատ տարածւած է և մին է այն երգերէն, որ յոյն գիւղացիները կ'երգեն տխուր, միօրինակ եղանակով իրենց պարերուն ժամանակ.

—Ո՛հ, մայր իմ, չեմ կրնար ծառայել թուրքերուն, ա՛խ, անկարող եմ ես ատոր. սիրտս կ'արիւնի: Պիտի առնեմ հրացանս, պիտի երթամ և կլէֆտ պիտի դառնամ: Ղեռներուն մէջ, ամենաբարձր սարերը պիտի բնակիմ, իբրև հիւրընկալ՝ պիտի ունենամ ես հաստատուն ծառերը, իբրև բարեկամ՝ դայլերը. իբրև ծածկ՝ ձիւնը, և իբրև անկողին՝ անդունդները: Պիտի երթամ, մայր իմ, մի՛ լար, այլ քու օրհնութիւնդ տուր ինձ:

—Քու օրհնութիւնդ տուր ինձ, մայրիկ, որպէսզի շատ թուրքեր խողտողեմ ես: Պարզենի մը և մեխակ մը անկէ. շաքարով ունդէ անոնք, որչափ ատեն որ անոնք ծաղկին, որչափ ատեն որ կոկոններ ծլին, ես կենդանի պիտի մնամ ու պիտի կուսիմ թուրքերուն հետ: Բայց եթէ զայ մի օր, որ սգալից ու մահաբեր, երբ ցօղունները դադրին ծաղկելէ, այն ատեն դիացիր, որ ինձ սպանած են, և դու սուգ մտիր:—

Այն ատեն քսանեհինգ տարեկան էր Կացանտօնիս: Կարճ ժամանակի մէջ նա յեղաշրջեց Ակառնանին. թուրքերը այլևս ոչ մի տեղ ապահով չէին. նրանք կ'ենթարկէին յարձակման բոլոր ճամբաներուն վրայ, նոյն իսկ իրենց աներուն մէջ, ուր յանդուգն կլէֆտը կուգար անոնք յանկարծակիի բերելու: Երեք հարիւր մարդ, Տէրվէն աղա Էլիաս պէյի*) հրամանատարութեան տակ, զըկուեցաւ այս նոր թշնամուն դէմ, որը կեղծ փախուստով մը հրապուրեց թուրքերը Տրիֆիլլայի կիրճը, ջարդուփշուր ըրաւ անոնք և իր իսկ ձեռքով սպանեց Այն: Այն վայրը, ուր այս կռիւր տեղի ունեցաւ, գետ Էլիասի գերեզման կը կոչուի:

*) Թուրք պաշտօնակալ, որի պարտաւորութիւնն էր պահպանել ճամբաները եւ անցքերը:

Կացանտօնիս ցոյց կուտար մեծ չափով բոլոր այն յատկութիւնները, որոնք կը պահանջուին այս տեսակ կռիւններու մէջ յաջողելու համար, ուր անդադար պէտք է միացնել խելացիութիւնը՝ յանդգնութեան, խորագիտութիւնը՝ անվահերութեան: Երբ յաջողութիւնը չէր համապատասխաներ իր արժէքին, նա գիտէր խոյս առլ վարպետօրէն մի ձախողուածէ և պրծիլ թշնամիներու ձեռքէն անսպասելի հնարքներով: Հրամանատար Վիպլաս, ճանաչելով իր պալլիքարին անվիճելի բարձրութիւնը և հնազանդելով անձնազոհութեան մի ըզգացումի, որու նման օրինակներ պատմութիւնը հազուադէպ կերպով միայն կ'արձանագրէ, հրաժարեցաւ այն իշխանութենէն, որ երկար ատենէ ի վեր ունէր և Կացանտօնիսին յանձնեց հրամանատարութեան նշանը: Եւ իբրև միակ շնորհք՝ խնդրեց անկէ, որ նա այնուհետեւ ընդունի իրան իբրև զէնքի-եղբայր:

Ալի փաշա, այն ատենները լսած ըլլալով թուրք ստտիկանի սպանութիւնը և սպանողին յաղթանակները, հրամայեց անմիջապէս ձերբակալել ու Խանինա ուղարկել Կացանտօնիսի հայրն ու մայրը, և լուր տուաւ անոր, որ եթէ վար չգնէ զէնքերը, իր ծնողները պիտի ենթարկուէին ամենածայրայեղ չարչարանքի: Իբրև միակ պատասխան՝ Կացանտօնիս զոկեց փաշային թերթ մը մաքուր թուղթ, որուն չորս անկիւնները այրուած էին, — դա Ալբանացոց մէջ պատերազմի սովորական յայտարարութիւնն է: Նա աւելցուց, որ եթէ իր հօր կամ մօր գլխի մէկ մազին ձեռք տան, ինք կը կարենայ լուծել անոնց վրէժը և երբէք չի խնայեր սեւէ թուրքի: Ալին հրամայեց նետել իր գերիները Խանինայի լճին մէջ: Իսկ Կացանտօնիս կատարեց իր խօսքը: Սկսած այն օրէն՝ անխնայ սրէ անցուց բոլոր վերաւորներն ու գերիները, առանց տարիքի ու սեռի խտրութեան:

Այս վայրկեանէն սկսած՝ կռիւր բորբոքուած, անգուժ ու անխիղճ վրէժխնդրութեան մը սոսկալի նկարագիրն ստացաւ Ագրաֆայի լեռներուն մէջ: Այդ գործունեայ կլէֆտը առիթ էր փախցնելու իր մօր հոգուն համար ահագին զոհաբերութիւններ ընելու: Նա տեսակ մը կատաղութեամբ կռիւներ կը փնտրէր և եթէ գիպւածաւ, շաբաթ մը անցնէր առանց իրեն առիթ տալու թշնամուն հաս չափուելու, զայրոյթի տարօրինակ ցընցումներու ենթակայ կը լինէր: Երբեմն ալ տեսակ մը բանդագուշանքի մէջ, ինքզինք հալածուած կը կարծէր իր մօր զայրացած ուրուականէն, որ վրէժ կը գոչէր և իր որդուն կ'ամբաստանէր՝ նրա թուլամորթութեան ու մոռացկոտութեան համար: Այսպիսի բուստներին անտեսանելի թշնամիներու դէմ պատերազմական աղաղակներ կ'արձակէր, վար կ'առնէր մէկիկ մէկիկ իր կլէֆտներուն զարաբիները, որոնք սովորաբար կ'ախտած էին ծառերէն, և կ'արձակէր զանոնք ուժգին կատաղութեամբ, մինչև որ Գիպլասի ձայնը վերջապէս նրան կը հանգստացնէր ու խեղքի կը բերէր...

Սակայն քիչ վերջ՝ Կացանտօնիսի համբերութիւնը երթարկեցաւ դառն փորձանքի: Ալի փաշան՝ Ակառնանիի վրայ զոհած էր Խուսուֆ Արապ անուն մի ալբանացի, որ յայտնի էր ամբողջ Եպիրի մէջ իր անսովոր անգլխութեամբ: Եւ որովհետև Ալաբասը ապստամբութեան բոյնն էր, արիւնարբու Խուսուֆն որոշեց անոր տալ իր ամենասոսկալի հարուածները: Հաղարի չափ մարդիկներով և տանջանքի գործիքներու ամբողջական սարքով հաստատուեցաւ Քարավանսարա փոքր քաղաքին մէջ, որ Ալաբասի գլխաւոր կէտերէն մին է: Շուտով ցիցն ու կախաղանք մշտական դարձան հոն. ամբողջ գաւառին մէջ արիւն կը հոսէր: Խեղճ բնակիչները անձկանօք կը նայէին Ագրաֆայի բարձունքներուն, ուրկէ փրկութիւն

կ'ըսպասէին: Բայց կլէֆտները շատ սակաւաթիւ էին թշնամու վրայ յարձակելու՝ սեպացեալ ապաստանարաններէ դուրս, որոնց մէջ ի դուր տեղը կը ջանային հրապուրել թշնամուն այս անգամ: Գիպլաս, որ նոյնչափ փորձառու էր, որչափ քաջ, հազիւ կը զսպէր զիւրաբորբոք Կացանտօնիսը:

Գործելու առիթը ներկայացաւ վերջապէս՝ երբ Խուսուֆ-Արապ՝ իր տեղակալ Աուցումուսթաֆան խուժբերուն մեծ մասին հետ ուղարկեց Քսերոմերոս, որ ծովուն մօտիկ վայր մ է և որ բաժնուած է Ալաբասէն անանցանելի կիրճերով: Կացանտօնիս, տեղեկացած թշնամուն ամենափոքր շարժումներին, առանց աղմուկի անոր ետեւէն գնաց: Աուցումուսթաֆա, գրաւելով Ատտունա գիւղը, բաւականացաւ այնտեղէն իրեն հետ առնելու քանի մը բնակիչներ՝ ընտրուած ամենանշանաւորներէն. յետոյ ետ գարձաւ միւսնոյն ճամբով, որպէսզի Խանինա տանի իր գերիները՝ ոտքերն ու ձեռները շղթայած, ի նշան երկրի խաղաղացման: Կլէֆտները կը հետեւէին անոր անտեսանելի կերպով ու առանց աղմուկի, ծածկուած ժայռերուն ետքը, անտառներու մէջ չկորսնցնելով իրենց աչքէն տենչալի որսը: Աւրախութեամբ նկատեցին, որ նա կ'երթար դէպի Քեշըրինիայի անցքը, որ երկրին մէջ ամենէն վտանգաւորներէն մին էր: Այդ ճամբան ընտրելով թուրքերը դէպի կորուստ կ'երթային: Յիրաւի, ուղին սեղմուած է 5-600 մետր երկարութեան վրայ՝ երկու ցից ժայռերու միջև. երեք մարդ հազիւ կրնան կողք կողքի անցնել այնտեղէն: Կացանտօնիս անոնցմէ առաջ հասաւ հոն և սպասեց թուրքերուն: Գիշերէն ժամ մը առաջ, անոնց խուժբերը մտած էին ամբողջովին այս նեղ անցքին մէջ: Կացանտօնիս ճամբուն կողքի ժայռերուն կատարներուն վրայ շարած էր իր մարդիկը. ինքն անձամբ, ջրկապատուած քսան փորձառու պալլերարներով, արա-

հետին դարձուածքին վրայ գոցած էր անցքը, մինչ Գիպլաս, ետեւը տեղաւորուած, կ'արգիլէր թշնամուն նահանջը:

Յանկարծական և անդիմադրելի եղաւ յարձակումը: Չորս կրակի մէջ բռնուած, մէկը միւսին վրայ կուտակուած, չկրնալով ոչ յառաջանալ, ոչ ընկրկիլ, ոչ ալ նպատակայարմար կերպով պատասխանել զերենք շանթահարող անտեսանելի քարաբինաներուն, թուրքերը ջարդուեցան: Անոնցմէ միայն հինգը պրծան՝ գիշերէն օգտուելով, և գնացին յայտնելու այս տխուր լուրը Եռսուֆին, որ՝ շատ քիչ արամադիր երկրորդ կուի մը ընելու՝ հապճեպով Եպիր ապաստանեց: Ալէֆաները՝ յաղթական՝ մինչև Ատտունա գիւղը ընկերացան այն պատանդներուն, որ աղատած էին, և որոնցմէ մին դըժբախտաբար զարնուած էր գնտակէ մը, որ իրեն չէր ուղղուած:

Ար պատմեն, թէ այս պատանդներուն մէջ մի ջահէլ աղջիկ կը գտնուէր, որ հրապուրուած Աացանտօնիսի անբազդատելի քաջութենէն, ուզեց հետևիլ երիտասարդ ղեկավարին և յամառաբար փափագեցաւ ընկերանալ անոր: Ինչպէս կ'երևի, հետևեալ երգը շարագրուած է այս վիպական դէպքը տօնելու դիտումով միայն:

— Մայիս ամիսն է, գարնան և սոխակներու օրը: Ալաքները կ'երթան բարձր արօսները. պալլեքարները կը վերադառնան իրենց լեռները: Գիշերով, սև հրամանատարը կը թամբէ իր ձին. գիշերով, սանձ կ'անցնէ անոր. ոսկի դամբով արծաթէ պայտեր կը զարնէ անոր. ասպանդակները կ'ամրացնէ: Երիտասարդ աղջիկ մը ճրագ ունի իր ձեռքին. նա մէկ ձեռքով լըյս կուտայ անոր և միւսովն ալ կը լեցնէ՝ որ նա խմէ. և ամէն անգամ որ ան կը խմէ՝ աղջիկն ալ կ'ըսէր.

— Ո՛վ տէր, ինձ քեզ հետ առ. տար ինձ հոն, ուր դու

կ'երթաս. ես քու ճաշդ կը պատրաստեմ, ես քու անկողնդ կը պատրաստեմ, ինչպէս թագաւորի մը կը մատուցակեմ քեզ. ինչպէս տղայ մը կը քնացնեմ քեզ:

— Նոն, ուր ես կ'երթամ, ս՛վ բարեկամուհիս, երիտասարդ աղջիկները չեն երթար: Հոն առիւծներու որջերն են և վայրի անասուններու ժամադրավայրերը. միայն Արմատոյներն ու Ալէֆաները կ'երթան հոն:

— Ո՛վ տէր, ա՛ռ ինձ քեզ հետ. տար ինձ հոն, ուր դու կ'երթաս: Տուր ինձ Արմատոյն մի ատրճանակ, Ալէֆաի մի հրացան. ես քու կողքիդ պիտի կուուիմ և քու շուքիդ տակ պիտի հանգչիմ:

— Նոն, ուր ես կ'երթամ, ս՛վ բարեկամուհիս, երիտասարդ աղջիկները չեն երթար, այլ միայն նշանաւոր ռազմիկները, որոնք թուր կը կրեն:

— Գէհ, տուր ինձ մի ֆուստանէլ, տուր ինձ այր մարդու զգեստներ, արագընթաց ձի մը ոսկեպատ թամբով, և եթէ բաւական արագ չերթամ, այն ատեն ես զրկե ինձ:

— Ո՛վ երիտասարդուհի, մի լար այլևս. քանի որ կ'ուզես, կը տանիմ քեզ. մենք միասին կը քալենք ձիւնի ու սառոյցի վրայ:

Գիւցազնուհին կուուեցաւ ժամանակ մը կլէֆաի զգեստով և անոնց ամբողջ քաջութեամբը: Բայց օր մը վերաւորուած և ստիպուած յայտնելու զէնընկերներուն իր սեռը, նա անհետացաւ կուուի դաշտէն և կ'ըսեն թէ մի վանք քաշուեցաւ:

Երկու տարուայ կատաղի կուուներէ վերջ, թուրքերը կարծես թէ հրաժարեցան հալածելէ իրենց անյաղթելի ոտխըր և դադրեցուցին իրենց բախտախնդրութիւններն այդ վայրերում: Այնուհետև խուլ մնացին անոր բոլոր գրգիռներուն, և Աացանտօնիս լեռնէ լեռ կը թափառէր, ի զուր տեղը թշնամու ներկայութեան սևէ նշանը փնտրելով:

Օր մը, երբ բանակ դրած էր Թ. Ռ. Ն. Յ. Ս. Ա. Ղ. Բ. Ի. Ը. ր. հոչուած վայրը, ու երբ կողմիներով հովանաւորուած ընդարձակ մարգագետնի մը վրայ իր պալլեքարները կ'ուրախանային տաղմրցումով և պատերազմական պարերով, որոնցմով կը սիրէին վերլիշել իրենց անցեալ յաղթութիւններուն տեսարանները, լսեց որ Տէրվէն Աղա՝ Հասան Բէլուսիզ, քանի մը ձիաւորներով շրջականները կը գտնուէր: Վացանտօնիս խորհելով՝ որ եթէ ինք իր խմբովն երևնար, Աղան պիտի փախէր, սա տարօրինակ միտքն յղացաւ, — անոր անտովոր կռուի մը հրաւիրել, և մենամարտի առաջարկ մը ղըկեց սոսին:

Երկար վարանումէ մը յետոյ, Աղան ընդունեց: Ժամագրաւայրի համար որոշուած տեղին մօտենալով, նա թողուց իր ձիաւորները և մինակ յառաջացաւ, աւելի բուռն կերպով պատասխանելով այն թշնամանքներուն, որ Վացանտօնիս կ'ուղղէր անոր հեռուէն՝ հոմերական սովորութեան մը համեմատ, որ յոյները դեռ կը շարունակեն պահել: Բայց երբ իր ահռելի թշնամուն գէմն ելաւ, Հասան Բէլուսիզ վախցաւ, դարձուց իր կռնակը, նետուցաւ ձիուն վրայ և սանձարձակ փախաւ իր հետևորդներուն հետ, հալածուած յոյներէն՝ որոնք սկսան հետապնդել անոր: Շնորհիւ իրենց երիվարներու արագութեան, ալբանացիներն յաջողեցան հասնիլ Եմիլիանոսի փոքրիկ վանքը, որու մէջ ապաստանեցան: Աւելի քաջ ամուր պարիսպներու ետին, քան թէ բաց դաշտի վրայ, անոնք սպանեցին տասը վանականներ և անոնց դիակները պարիսպներէն դուրս նետեցին ու պատրաստուեցան կլէֆտներուն յարձակումներն ետ մղելու: Վացանտօնիս աւելի յանդգնաբար, քան թէ վարպետօրէն՝ իր բանակը դրաւ նեղ ու հարթ գետնի մը վրայ, որ դիւրին էր պաշարել ամեն կողմէն, ինչ որ կրցաւ ընել Բեսիարիս

պէրը, որ օգնութեան վաղած էր Աղային: Ամբողջ ութ օր կլէֆտները մէկ կողմէն պարապ յարձակումներ գործեցին և միւս կողմէն ալ անօգուտ կռիւներ մղեցին. անոնք չկրցան ոչ վանքին տիրանալ, ոչ ալ դուրս ելլել այն վտանգաւոր դիրքէն, որ բռնած էին: Մտածելով խոյս տալ ի զուր տեղը ելք մը փնտրեցին: Առջևնին կը բացուէր մի անցք, որ պէրը կը պահպանէր: Ետևնին կար մի անդունդ, որուն խորութիւնը սոսկումով կը չափէին. որովհետեւ լերի, լպրծուն և սեպ ժայռը չունէր ոչ մի նպաստաւոր ցցուածք, ոչ ոտքի, ոչ ալ ձեռքի համար: Ահատութիւնն սկսաւ տիրել պաշարողներուն սիրտը, երբ իրենց պետէն անսպասելի հրաման ստացան հանգստանալ, նկատի ունենալով յառաջիկայ յոգնութիւններն, խնայել իրենց վառօդն ու գնտակները, սպասել իր նշանին և ճշտիւ հետևել այն բուլբուլին, ինչ որ ինք անձամբ պիտի ընէր: Յիրաւի, կէս գիշերին ատենները, մայրիկ երկու ահագին ձիւղեր կարեց, առանց անոնց ծայրի խիտ տերևներուն ձեռք տալու, ամուր կերպով անոնք կապեց իրարու և ինքզինքն այս տարօրինակ սահնակին վտտահելով, նետուցաւ անդունդի գառիվայրին վրայ՝ որու խորն հասաւ առանց մեծ վնասի, որովհետեւ ձիւղերուն մեծ ու ծանր շիւղմը ժայռի մակերեսին վրայ պահեց զինքն իր անկման մէջ: Շնորհիւ խաւարին, որ պաշարուածներէն կը ծածկէր իրենց շարժումները, կլէֆտները յաջողեցան հետևել իր օրինակին:

Ոգևորուած այս ծրագրի յաջողութենէն, մեծ շեղում մ'ընելով եկան յարձակեցան Բեսիարիսի թիկունքին վրայ, որ յանկարծակիի եկած նոյն խիկ անոնցմէ, որոնց ինք խիստ կերպով պաշարուած կը համարէր, փախաւ թոյլ դիմադրութենէ մը յետոյ: Վացանտօնիս երկրորդ անգամ մ'ալ պաշարեց վանքը: Պատմութիւնը կ'ըսէ թէ

666
4
488

այս անգամ ևս բախտ չունեցաւ և թէ Հասան Բելուսիկ յաջողեցաւ փախչիլ: Անդհակառակը, աւանդութիւնը կը պատմէ, թէ Աղան, տեսնելով մի երազ, որ իր կործանումը կը ծանուցանէր յաջորդ օրուան համար, անձնասպան եղաւ, ողջ չիյնալու համար յոյներուն ձեռքը:

II

Կացանտօնիսի մղած բոլոր կռիւներուն մէջ ամենէն փայլունը Վէլի Գեկասի դէմ մղածն եղաւ: Այդ օրուան յուզիչ դէպքերը դեռ սնունդ կուտան աշուղներու սրտառուչ տաղերուն և աղգային բանաստեղծներու երեակայութեան: Վէլի Գեկաս գրեթէ Ալի փաշայի միակ զօրավարն էր, որ քիչ շատ սարսափ կ'ազդէր կլէֆտներուն, իր այն յաղթութիւններուն շնորհիւ, որ տարած էր թէ Եպիրի և թէ Թեսալիոյ մէջ անկէ զատ նա աներկիւղ սիրտ մ'ունէր և օժտւած էր պատերազմական ճշմարիտ տաղանդով: Ալի փաշան անոր էր որ վստահեցաւ Ագրաֆայի ապստամբութիւնը խեղդելու վտանգաւոր առաքելութիւնը: Հակառակ իր սովորութեան, Կացանտօնիս երկար ատեն խոյս տուաւ Վէլիի հետ կռուելէ. նա չէր ուզեր այսչափ ուժեղ հակառակորդի մը դէմ ձեռնարկել մի գործի, որը կրնար վրձնական լինել, եթէ ռազմական դիրքը յարմարութիւն ներկայացնէր: Այդ ատենները նա իր գրօշակի տակ ունէր 250-300 մարդ, ամենամեծ թիւը, որու հասած է երբէք իր խումբը: Վէլիի բանակը թուով տասն անգամ շատ էր: Կացանտօնիս գտաւ վերջապէս Ալամանայում, Եպիրի կողմը, կռուի դաշտ մը իր ցանկացածին պէս: Բարձր հողակոյտ մ'էր, պսակուած անտառներու փունջով և

ժայռերու քանի մը զանգուածներով: Հոն հասնելու համար պէտք էր բարձրանալ ուղղաձիգ զառիվերէ մը, որ սակայն ծածկուած էր թանձր ու լարձուն մարմանդով մը, որ ալ աւելի լարձուն էր դարձած՝ նախորդ օրուան տեղացած առատ անձրևէն:

Կացանտօնիս գրեց Վէլիին.

«Ղրտեն թէ դու ինձ կը փնտրես. եթէ դու իրօք կը փափագիս ինձ դանել, եկուր Ալամանա. հոն քեզ կը սպասեմ:»

Երեկոյ էր: Վէլի կ'ընթեր էր տէրտէրի մը քով, որու տան շուրջը իր խումբերը բանակած էին: Ասպարէզ կոչող այս պատգամաւորութենէն զայրացած, ձի նստաւ, հակառակ ժամանակի յառաջացած լինելուն, և առաւօտեան դէմ երեցաւ Ալամանայի բլուրի ստորոտը:

— «Այս ինչ ազմուկ է. ինչ ժխոր է այդ Արդեօք եզներէն որ կը մորթուին: Վայրի դազաններն են ատոնք, որ կը կռուին: Ա՛յ, եզները չեն մորթուիր. վայրի դազանները չեն կռուիր բնաւ: Միայն թէ Կացանտօնիս կը յառաջանայ հազար հինգ հարիւր թուրքերու դէմ:»

Այսպէս է այդ քաջագործութեան յիշատակին նուիրուած բազմաթիւ երգերուն արտայայտիչ և տարօրինակ սկզբնաւորութիւնը: Բլուրի ստորոտին՝ Վէլի իջաւ ձիէն: Յոյն բանաստեղծները կուտան անոր Օքիպուս մակդիրը, որով Հոմերոս կը բնորոշէր Աքիլէսը: Իր թեթեալարժեքութեան վստահելով, Եպիրացի հրամանատարը վազքի քայլով բարձրացաւ զառիվերը, և ընդհուպ շատ առաջ անցաւ իր զինուորներէն, որոնք իրմէ նուազ արագաշարժ էին: Երբ անոր տեսան, կլէֆտները պատրաստուեցան բոլորը միասին կրակ ընել:

Կացանտօնիս շարժումով մը կը կեցնէ անոնք. նա կ'ուզէ մինակ ելլել Վէլիի դէմ, որ դեռ երկար տարածու-

Թեամբ մը բաժնուած էր իրեններէն: Երկու մրցակիցները շուտով իրարու մօտեցան, չափեցին զիրար նայուածքով, միևնոյն ատեն շտկեցին իրենց քարաբիններու փողերը և կրակ ըրին: Կացանտօնիս ոտքի վրայ մնաց. Վէլի ինկաւ՝ երկու գնտակէ զարնուած: Վկայ այս մենամարտին, իրենց հրամանատարի արագ մահէն վհատած, թուրքերը վարանեցին: Ոմանք բլուրէն իջան արագ քայլերով: Բայց ուրիշ այլբանացի մը, հաւասարապէս քաջասիրտ, Բէքիր Ջիոկագոր, վերջապահ խուճիկն գլուխն անցած, փախստականներուն ճամբան կտրեց՝ ատրճանակը ձեռին, սպանեց անոնք, որոնք կը մերժէին մտիկ ընել իր ձայնին և այս կերպով յաջողեցաւ վերսկսելու կռիւր:

Ահաւոր խառնաշփոթութիւն մը սկսաւ. երկու կողմէն ալ քաջութեան հրաշքներ գործուեցան: Եղան կէֆաներ, որոնք իրենքզիրենք գաշոյնով սպանեցին, չուզելով ընկնել թշնամուն ձեռքը: Ֆրանգիստաս, Կացանտօնիսի առաջին պալլիքարը, որ յետոյ անոր կենսագրութիւնը գրեց, կռուի իրարանցումին մէջ՝ բաժանուած իր ընկերներէն, պաշարուած էր թշնամիներու բազմութեամբ մը: Իր բոլոր զէնքերը պարպած լինելով և վերստին լեցնելու ժամանակ չունենալով, հրացանի կոթի ուժգին հարուած մը տուաւ իր հակառակորդներէն մէկին գլխուն. յետոյ հերակլեան ուժով բռնեց վերաւորն իր բազուկներուն մէջ, անով ծածկեց ինքզինքը ինչպէս վահանով մը, հակառակ անոր ջանքերուն իր բազուկներու պրկումէն ազատելու, և խոյացաւ միանալու իրեններուն՝ անցնելով թուրքերու մէջէն, որոնք չէին համարձակեր հրացան արձակել մէկին վրայ, վախնալով միւսը զարնելու:

Իսկ Կացանտօնիս իր անվեհերութեամբն ու զգեստին պերճութեամբը, իրեն վրայ կը հրաւիրէր մահաւատ-

կաններու ամենէն յամառ ջանքերը: Նա կը կռուէր՝ պատսպարուած իր ամենէն քաջ զինուորներու կուտակուած զիականերուն ետեւէն, և կը գոչէր, կարծես բորբոքելու համար իր ոտխներուն կատաղութիւնը. «Ես եմ, ես եմ Կացանտօնիսը, անպարտելի Վէլիին յաղթողը»:

Գիպլաս, որ նոյնչափ մեծ էր ու ամրակազմ, որչափ Կացանտօնիս թոյլ ու նրբամարմին, նշմարեց որ շատ չանցած՝ Կացանտօնիս պիտի ընկճուէր բազմութեան դէմ: Նա մղուած հինաւուրց զիւցաղութեան արժանի անձնուիրութենէ մը, նետուեցաւ իր պետին կողմը՝ այսպէս գոչելով. «Ո՞ր անմիտ ու թոյլ պալլիքարն է, որ կը համարձակի գողնալ իմ անունս: Նայեցէք, այլբանացիներ, ես եմ Կացանտօնիսը, և ոչ թէ այս փոքրամարմին մարդը, այս անզոր ռազմիկը»: Ի զուր տեղ Կացանտօնիս միայն իրեն վերապահել կ'ուզէ իր անուան հետ կապուած փառքն ու վտանգը. իր խօսքերը կը կորսուին խառնուրդի ժխորին մէջ, ուրկէ Գիպլասի որոտացող ձայնը միայն կը լսուէր: Խաբուած այս վերջնոյն վեհանձն խորամանկութենէն, այլբանացիները ետեւին նախեցան և երբէք չվարանեցան՝ իսկական Կացանտօնիսի տեղն ընդունելու անոր: Իր բարձր հասակը, իր դաժան դէմքը, իր դարմանալի ուժը, այս ամենը ալ աւելի կը հաւաստէ զիրենք իրենց սխալին մէջ: Յամառ կատաղութեամբ կը կռուին անոր դէմ, մինչդեռ Կացանտօնիս՝ ազատուած շնորհիւ իր վեհանձն զինակից եղբոր զոհարերութեան, կը թռչի դէպի իր պալլիքարները, որոնք անոր կորսուած կը համարէին և որոնք սկսած էին տկարանալ: Եօթը թուրք իր ձեռքով սպանելէ վերջ Գիպլաս կ'իյնայ՝ մահացու կերպով վերաւորուած. այլբանացի մը կը կարէ անոր գլուխը և համողուած թէ սա իրօք գլուխն է Ագրաֆիացի նշանաւոր պետին, կը

վազէ Եանինա փաշային նուիրելու համար, յուսալով մեծ վարձատրութիւն մը ստանալ:

Իր դժբախտութենէն, այն վայրկեանին երբ նա վէզերի ոտքերուն տակ կը դնէր արիւնալից աւարը, պալատական մի սպայ հաստատեց թէ այս դէմքը ոչ մի նմանութիւն ցոյց կուտայ Կացանտօնիսի դէմքին հետ, որու դէմ շատ անգամ կուռած էր ինքը: Ալի չգիտեր թէ որուն հաւատայ: Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ այն ատեն Գիպլասի գլուխը խօսեցաւ ու ըսաւ. «Գողմ, Ալի, Կացանտօնիս դեռ կը կուռի Ագրաֆայում:» Այս հրաշքը ցրուեց վէզերին կասկածները, որ իր խաբուելուն համար կատաղած, կախել տուաւ ալբանացին, անմեղ զոհ այս եղբորական թիրիմացութեան:

Քանի մը ժամ վերջ՝ Ալին լսեց Վէլի Գեկասի մահը և Բէքիր Զիոկագորի պարտութիւնը, որ երկար կուռէ մը յետոյ, ետ կը դառնար դէպի Եպիր:

Սակայն քաջ Գիպլասի մահը, այն բազմաթիւ կորուստները՝ որոնցմով գնուած էր յաղթանակը, և ձմրան մօտենալը ստիպեցին Կացանտօնիսը՝ դադրեցնելու թըշնամութիւնները: Նա արձակեց իր պալլիքարները, որոնք գնացին իրենց յարկերու տակ հանգիստ փնտրել, որուն շատ պէտք ունէին: Իսկ ինքը—խոհեմութիւնը կ'արգիլէր իրեն երթալ գիւղերու մէջ—ապաստան փնտրեց Կորոնի փոքրիկ վանքին մէջ, որ կառուցուած է լեռներու ահառնանեան կողքին: Այդ վանքը, որ երբեմն խիստ նշանաւոր էր ամբողջ երկրին մէջ, այժմ աւերակ է: Անկախութեան կռիւներէն առաջ հեռուներէն ուխտի կուգային այդտեղ՝ խնդրելու վանական Սէրաֆիմի նշխարներուն միջնորդութիւնը, որ զօրութիւն ունէր ջերմն ու ժանտախտը բուժելու:

Երբ ամառն եկաւ, Կացանտօնիս թողուց իր ապաստանարանը և նորէն երեցաւ լեռներուն մէջ, ուր նո-

րանոր կռիւներ շուտով ծանուցին իր ներկայութիւնը: Անհնար է մտնել այն բոլոր շահատակութիւններուն մանրամասնութեանց մէջ, որոնք իր տեղն որոշած են հելլենական ապստամբութեան տարեգրութեանց մէջ: Բաւականանալով հոս այս դիւցազներգութեան ամենաակնյայտի միջադէպերովը և ցոյց տանք միայն, պատմութեան ճշմարտութիւններու կողքին, այն պրանչելի գծերէն մէկ քանին, որոնք կը կազմեն դիւցազնին աւանդական պատկերը:

1808 թուի ամրան մէջտեղերը, Կացանտօնիս, չափազանց յոգնած, ենթարկուեցաւ մի մարմնական թուլութեան, որ նրան այն աստիճան տկարացուց, որ այլևս չէր կրնար հետևել իր զինուորներուն և ինքզինքը անոնց միջոցաւ կրել կուտար: Իր բժիշկը, տեսակ մը կախարհ, միացած իր խմբին, իր առեղծուածական գիտութեան բոլոր հնարքներն սպառած լինելով, խորհուրդ տուաւ անոր երթալ Սէն-Մու կղզին՝ հոն եւրոպական բժիշկներու խորհուրդն հարցնելու: Ահա խորհուրդ մը, որուն դժուար էր հետևել, որովհետև Ագրաֆա լեռներէն մինչև ծովն անցնելու համար, պէտք էր կտրել անցնել Վալտոսի ու Քսեմորեոսի ամբողջ տարածութիւնը, որ համեմատաբար խիտ բնակուած և ալբանացի խմբերով ծածկուած էր այն ատենները: Շատ քիչ հաւանական կը թուէր, որ այդ ահաւոր մարտիկը կարենար անցնել այդ նահանգներէն, առանց ճանչցուելու և առանց ընկնելու թուրքերուն ձեռքը, որոնք չլիտի թերանային հետապնդիլ անոր մեծ եռանդով:

Սակայն մահամերձ Կացանտօնիսն որոշեց գործադրել այդ: Նախազգուշութիւններու միջոցաւ, և բախտի շնորհիւ՝ որ արդէն պահած էր իր կեանքը բազմիցս հազարաւոր վտանգներէ, նա յաջողեցաւ ողջ և առողջ

կտրել անցնիլ այն երկար տարածութիւնը որ կը բաժնէր զինքը ծովու եղերքէն: Այս ճամբորդութեան դժուարութիւնները աւելորդապաշտ ժամանակագիրներուն այնպէս երեցած են, որ չեն թերացած ազոր յաջող ելքը վերագրել գերբնական մի հովանաւորութեան: Անոնք կը յաւակնին, թէ ինքը Աստուածածինը յանձն առաւ փոխադրել ակառնանեան հերոսը լեռներու գաղաթներէն մինչև նաւուն վրայ, որ նրան տարաւ Սէն-Մու: Չմբան ատեն իր ստացած խնամքները վերակենդանացուցին իր ուժերը: Բայց Վացանտօնիս չը կրցաւ վարժուիլ տարածութեան նեղ սահմաններուն, նստակեաց կեանքին, այն հանգիստին որ իրեն հրամայուած էր: Գարնան նա մեկնեցաւ, յուսալով թէ իր լեռներուն մարուր ու կազուրիչ օդը և նոր յուզումները՝ ի վերջոյ իրեն պիտի վերագարձնէին իր առողջութիւնը:

Բախտը, որ մինչև այժմ շարունակ ժպտած էր իրեն, անոր կը վերապահէր, սկսած այս վայրկենէն, եղբրական դժբախտութիւններ: Ծանրապէս վերաւորուած կուռի մը մէջ վերստին բռնուած այն հիւանդութեամբ, որ քանի մը ամիս առաջ զինքը հասուցած էր մահուան դռներուն, Վացանտօնիս ստիպուեցաւ, 1809 թուի աշնան ատենները, երկրորդ անգամ մ'ալ թողուլ իր պալլերարները, որոնց հրամանատարութիւնը յանձնեց իր եղբայր Վեպենիօտիսին: Յետոյ, իր միւս եղբոր՝ Շասիօտիսի և վիճակով որոշուած հինգ քաջերու հետ, — որովհետեւ, ամենքը կը վիճէին անոր հետեւելու պատուոյն համար, — քաջուեցաւ Մոնսաղիրաքիի լեռը, որ ամբողջ Ագրաֆայի ամենալայրենի և ամենամատչելի վայրերէն մին էր:

Ներան ամենածածուկ ծալքին խորը, հողի խորտուբորտ ելևէջներով, բարձրաբերձ ժայռերու և խորունկ պարուուածքներու գծով մը՝ ամեն ակնարկէ թաքնուած

կը գտնուէի մի քարայր, ուր այսօր հովիւները փոթորկի ժամանակ, կ'երթան ապաստանիլ: Այդ ատենները Վացանտօնիս միակն էր որ գիտէր անոր մուտքը: Իր կըլէֆտներն իսկ կ'անգիտանային այս ապաստանարանին գոյութիւնը: Ահա հոն էր, որ նա ուղեց երթալ սպասել իր առողջացման. հետեւաբար մեկնեցաւ, յայտնելով սակայն իր թաքստոցի գաղտնիքը Վեպենիօտիսին, որ իր խմբին հետ եկաւ բանակիլ Մոնսաղիրաքիի հանդէպ, բարձրութեան մը վրայ, ուրկէ կրնար նշմարել բոլոր աղբանշանները՝ սպառնացող վտանգի ատեն: Ամիս մը ոչ մի պատահար եկաւ խանգարելու Վացանտօնիսի ապահովութիւնը. միայն արծիւները կ'այցելէին իր տխուր բնակարանը: Մակայն տարաբախտ խմբապետը կը տկարանար իր ջերմէն ու իր վերքէն, որ անդադար կը բացուէր: Նա պաշարուած էր սև նախաղբացումներով, որոնք մեղամաղձոտ մի մոռացման կ'ենթարկէին, երբ աչքին առաջ կը բերէր յիշատակը անոր, որ իր մանկութեան ատեն շոյլած էր իրեն այնչափ գորով ու այնչափ խնամք: Արևն թէ, այս նախաղբացումներն ու այս յիշատակը անոր ներշնչեցին հետեւեալ յանպատրաստից տաղը, որ ագրաֆիացիները տակաւին կ'երգեն:

— «Վնաւը չպիտի դայ այլևս, ոչ ալ օրհնեալ գարունը կ'էֆտիներուն, որոնք իրենց վրայ հսկելու համար մայր մը ունին: Անտօնիս չունի այլևս մայր՝ իր վրայ հսկելու: Նա կը դիտէ դաշան ու իր ընկերները. վիշտը կը համակէ զինքն ու նա կուլայ:

«Բռնեցէք ինձ, բարեկամներս, բռնեցէք ինձ որպէսզի կարենամ դեռ նստիլ բերէք ինձ իմ՝ թամպուրաս, իմ տխրահնչիւն գործէրս: Արովհետեւ ես բնաւ մայր չունիմ, չունիմ մայր՝ ինձ ողբալու և խնամելու համար: Վացէք, ժայռեր, և դուք, տերեւներ թառամեցէք, որովհետեւ ես կը մեռնիմ այսօր. ես կ'երթամ միւս աշխարհը:»

Բայց Վացանտօնիսին չէր վիճակուած անապատին խորը տերեւէ անկողնոյն մէջ՝ աննշան կերպով աւանդել իր հոգին. իր վերջին վայրկեանները շուտով պիտի տային իր համբաւին և իր շահատակութիւններուն արժանի մի արիւնալից օծումն: Երեկոյ մը, ահաւոր փոթորկէ մը վերջ, որու նմանը միայն այս կլիմային տակ կը տեսնէ մարդ, պառաւ մը մտաւ, ի մեծ զարմանս կլէֆտներուն, իրենց քարայրին մէջ, իբրև այս բնակարանին վարժուած հիւր: Յիրաւի, այս առաջին անգամը չէր, որ այդ կինը հօն ապաստան մը կը փնտրէր: Քարպինիսէյէն էր նա, ուր բժշկութիւն և քիչ մ'ալ կախարդութիւն կ'ընէր: Ամէն տարի այս տեսակ ատենները, կը պտըտէր Ագրաֆայի լեռները, հօն քաղելու համար պտուղներ և բժշկական բոյսեր, որոնք միայն ամենաբարձր սարերու վրայ կը գտնուին և որոնցմէ նա իր դեղերը կը պատրաստէր: Հետևաբար նա կը ճանչնար երկիրը իր բոլոր մանրամասնութիւններովը: Յաճախ իր պաշտներու տեսողութեան ատեն՝ ստիպուած օդի անբարեխառնութիւններուն դէմ ապաւէն մը փնտրելու, նա շատոնց գտած էր այն տեղն, ուր կլէֆտները զերենք բոլորովին ապահով կը կարծէին: Ասոնք թողուցին, որ նա իրենց բնակարանին ամենէն հեռաւոր անկիւնը հաստատուի: Մակայն Շասիսդիս մեծ անհանգստութիւններ ունեցաւ խորհելով թէ իր եղբօր գաղտնիքը մատնուած էր մի արարածի, որու ծագումն ու արհեստը խիստ կասկածելի էին: Ընտանալէն քիչ առաջ՝ նա ուղղուեցաւ այն կողմը, ուր անծանօթուհին քնացած պէտք էր լինէր, Վճռած լինելով սպանել անոր, որպէսզի աղատէ մատնութեան այն բոլոր փորձութիւններէն, որոնց կրնար նա ապագային ենթարկուիլ: Մակայն կինը առանց աղմուկի անհետացած էր:

Քառասունևութ ժամ անցաւ: Իր սովորութեան հա-

մեմատ, Շասիսդիս արշալոյսին հետ ելաւ՝ մօտակայ աղբիւրէ մը ջուր բերելու: Վայրկեան մը յետոյ ետ դարձաւ տժգունած, շփոթած՝ լուր տալով, թէ երեք հարիւր թուրք կը պաշարէին քարայրին մուտքերը: Պառաւը մատնած էր անոնք: Այս վայրկեանէն իսկ, Վացանտօնիս սովորականէն կանուխ արթնցած, տխուր կը խօսակցէր իր ընկերներուն հետ երազի մը վրայ, որ իրեն անհանգիստ ըրած էր ամբողջ գիշերը և որուն միայն եղերական բացատրութիւններ կը գտնէր նա: Կր քնոյ ջերմին մէջ տեսած էր, որ ինք կը լողանար գետի մը մէջ, որու եզերքը խոյս կուտար շարունակ և որ ամեն կողմէն մարմնոյ կտրտուած անդամներ կը բերէր: Մեծ վտանգի մը սպառնալիքը չէր այս: Շասիսդիս յանկարծական վերադարձն ու խօսքերը հաստատեցին այդ բացատրութիւնն ու այդ նախազգացումը: Վացանտօնիսի երազը շատ անգամ է ծառայած ողորափիացի աշուղներուն նիւթ, ահաւասիկ մին այդ երգերէն.

— Շասիսդիս կ'ելլէ արշալոյսին. նա կ'երթայ ջուր բերելու, Վացանտօնիս ևս կ'արթննայ. նա կը նայի իր զէնքերուն և կ'ըսէ անոնց.— «Ո՛վ իմ թուրս, ո՛վ իմ հրացանս, տասր տարիէ ի վեր ես կլէֆտ եմ ու առմագոյլ տասր տարիէ ի վեր իմ թուրս կը ծառայէ ինձ բարձի տեղ և իմ հրացանս կը քնանայ իմ կողքիս, մինչև առաւօտ: Բայց այս գիշեր, ես մի երազ տեսայ. ես կը լողայի պղտոր ու խորունկ գետի մը մէջ. իմ առջևէս գլուխներ կը սահէին. իմ ետևէս՝ դարձեալ գլուխներ: Եւ ես ոչ միւս եզերքին կրնայի հասնիլ, ոչ ալ ետ դառնալ: Ո՛վ իմ պալիքարաներս, ի՞նչ կը նշանակէ այս երազը:

— «Անտօնիս, դու պէտք է մեզ բացատրես, պատասխանեցին անոնք:

— «Է՛հ ուրեմն, տղաքս, անշուշտ քիչ յետոյ պիտի մեռնիմ ես, պիտի մեռնիմ ես այս առաւօտ, այն ժամուն, երբ սոխակները իրենց բոյնը կը վերադառնան և երբ երիտասարդ աղջիկները կը պճնուին:»

Հաղիւ թէ նա կը վերջացնէ այս խօսքերը, որ Շասիօտիս կը վերադառնայ ու կը գոչէ.

— Ահաւասիկ սեւերը, ագուաներու պէս սեւերը, որոնք բազմութեամբ կը հասնին:

— Աուցուկիսը չէ, Աեպենիօտիսը չէ:

— Չէ, ո՛չ Աուցուկիսն է, ո՛չ Աեպենիօտիսը. Բէսիարիան է, որ կ'առաջնորդէ վէզերի զինուորները, փաշային զիշաօրիչ թռչունները: Հանգիստ եղեր, Աացանտօնիս, մենք միասին պիտի մեռնինք: Բայց կեցէ՛ք: Անտօնիս թուր պիտի խաղցնէ, Շասիօտիս հրացան՝ և շուները պիտի սատկին:

— Ա՛յ, ես չեմ կրնար թուր խաղցնել. ես չեմ կրնար քեզ հետեիլ. ազատէ՛ քեզ, եղբայր, մի կորսնցնէր քեզ ինձ հետ. միայն մեկնելէդ առաջ կտրէ իմ գլուխս և փախցուր այն Բէսարիսի ձեռքերէն, որպէսզի նա Եանիսա, պալատին դուռը չտանի: Արովհետեւ եթէ այդ բանը պատահի, ես բարեկամներ ունիմ, որոնք արցունք պիտի թափեն:

Շասիօտիս իր հաղուագիւտ ուժովը վերցուց լայն թիկունքին վրայ իր եղբայրը, որ հաղիւ ինքզինքը կը բռնէր. իրեն առջև պարլեքարները շարուեցան մինչև գլուխին զինուած ու ամենքը դուրս ելան քարայրէն գլխիկոր և որոշած՝ սուղ կերպով ծախելու իրենց կեանքը: Ալբանացիները ոչ մի արգելք չզրին այս առաջին թռիչքին, այնչափ ազդուեցան այս մարդոց ահեղ երևոյթէն և այն սարսափէն, որ Աացանտօնիսի անունը միայն կը ներշնչէր իրենց: Սակայն շուտով ընկան փախտականներուն ետեւէն, որոնք թշնամուն վարանման շնորհիւ, մէկ ոտիւնով հասած էին մօտակայ անտառի մը եզերքին:

Հոն սկսաւ մի անհաւասար կռիւ: Հինգ կէֆաններն ետ դարձան և մի բախտաւոր հրացանաձգութիւն ըրին, որ վայրկեան մը կասեցուց ալբանացիները: Շասիօտիս վար գրած էր իր եղբայրը, որ ծառի մը կոճղին կըրթ-

նած, ընկերներուն զէնքերը լեցնելու կը գործածէր այն քիչ մը ուժը, որ վտանգն ու կուռին ոգևորութիւնը վերադարձուցած էին իրեն: Այս կռիւը չէր կրնար երկար առնն տեւել. հինգ պալլեքարները շուտով կուռելու վիճակէն դուրս գրուեցան: Չորսը մեռած ընկան, հինգերորդը իբրև մեռեալ հողուն վրայ մնացած՝ փախաւ քանի մը ժամ յետոյ և յաջողեցաւ միանալու Աեպենիօտիսին, որուն յայտնեց մանրամասնութիւնները: Սակայն անվահեր Շասիօտիսը կը փախչէր միշտ. մերթ նա կը կտրէր ճամբան մեծ արագութեամբ, կրելով իր եղբայրը բազուկներուն մէջ, մերթ վար կը զնէր նրան կանաչին վրայ, զիմադրութիւն կ'ընէր թշնամուն, որ կը հետապնդէր իրեն, կ'արձակէր իր զէնքերը ու դարձեալ կը գրկէր եղբայրը և կը սկսէր իր վազքը. . . Աերջպէս, գնտակ մը գիպաւ իրեն. Աացանտօնիսն ու ինքը ընկան միևնոյն հարուածէն: Ալբանացիները շուտով անոնց վրայ ընկան. անոնք իրենց քարաբխները օդը պարպեցին և ի նշան ուրախութեան ու վայրագ ցնծութեան աղաղակ մը արձակեցին, որու արձագանքը հասաւ Աեպենիօտիսի ախանջին:

Գժբախտութեան մը նախազգացումն ունենալով, Աեպենիօտիս շտապեց բոլոր իրեններուն հետ աղմուկին ուղղութեամբ և շուտով գտաւ ալբանացուց հետքը: Բայց այս վերջինները շատ առաջ էին. հակառակ իր վաղքին մեծ արագութեան, Աեպենիօտիս անոնց հասաւ ճիշտ այն ժամանակ, երբ կը մտնէին քարպիտիսի քաղաքը, որու դռները շտապեցին փակել վերջափն. Այն առնն նա փոխեց իր ճամբան, սիրտը խոցատուած խորունկ յուսահատութեամբ:

Քանի մը օր վերջ Աացանտօնիս և Շասիօտիս Եանիսա տարուեցան: Արսեն թէ, փաշան խորհեցաւ շնորհել անոնց իրենց կեանքը: Ինքն իսկ ապստամբած սուլթա-

նին դէմ—իրենց ընդհանուր թշնամին—նա կը յուսար թէ երախտապարտ Վացանտօնիս պիտի հաճուի թիւն տար իր զինակիցը լինելու այն պատերազմին մէջ որ քիչ վերջ պիտի սկսէր: Բայց Վէլի Գեկասի ազգականները անհաշտ ատերութեամբ վառուած այս հերոսի դէմ, որ յաղթեց Վէլին, խիստ կերպով պահանջեցին գերիներուն անմիջական մահը և իրենց խնդիրները նպաստաւորեցին դրամական մեծ գումարներով: Ալի դիմադրութիւն չըրաւ:

Երկու բանտարկեալները դատապարտուեցան. նրանց ենթարկեցին սոսկալի տանջանքի, անոնց ստորին անդամները սալի մը վրայ ջախջախեցին և այսպէս տարան նրանց դէպի տանջարանը, մեծ չինարի տակ, որ կը գտնուէր Եանիսայի մուտքի մօտ: Այս այն տեղն էր, որ շատոնց ընտրած էր փաշան՝ իբրև հանդիսարան իր հրամայած չարչարանքներուն՝ որոնց ներկայ կը լինէր ինք, նստած չինարի շուքին տակ, ուր կը հասնէր իր պալատէն գետնափոր ուղիով մը:

Վէլի Գեկասի քեռորդին, որպէսզև յագեցնէ վրէժ-խնդրութեան իր տենչը, ուզեց ինքն անձամբ լինել Վացանտօնիսի դահիճը. անպատմելի չարչարանքներու ենթարկուած՝ այս վերջինը, անշուշտ հիւանդութենէն թուլացած, մի սուր ձիչ արձակեց: Շասիօտիս որ անոր կողքին անտրտունջ միւսնոյն տանջանքները կը կրէր, գարձաւ և ըսաւ եղբօրը.

— „Առութիւն Վացանտօնիս, կնոջ մը նման կուլաս:“

Ցարաբախտը չյսեց իր եղբօր դիւցազնական յանդիմանութիւնը, իր վերջին շունչը սուած էր արդէն:

Թէպէտ Վացանտօնիս իր երկրի պատմութեան մէջ նոյն տեղը չգրաւեր, ինչ որ Յավէլլամներն ու Բոցարիսները, սակայն այսու հանդերձ՝ նա եղած է աւելի սահմանափակ շրջանի մը մէջ, բռնութեան ամենասոս-

կալի թշնամիներէն մին—մին այն հերոսներէն, որոնց քաջագործութիւնները՝ կատարուած ճարպիկութեան ու յանդգնութեան շնորհիւ, սակաւութիւ ընկերներով՝ թշնամիներու մի ահագին բազմութեան դէմ, ամենէն շատ ազդեցութիւնը կ'ընեն ժողովրդին երեւակայութեանը վրայ:

Վացանտօնիսի մէջ կարելի է տեսնել կլէֆտի կատարեալ տիպարը, բառին ամբողջ վայրագ հասկացողութեամբը: Իր անվեհերութեամբը, իր յաջողութիւններովը, որոնց կը յաջորդեն ողբերգական դժբախտութիւններ, նոյնպէս այն սքանչելի աւանդութիւններովը, որոնք կապուած են իր ասպարէզի զանազան պատահարներուն հետ, նա լիովին արժանի կը դառնայ այն մեծ տեղին, որ գրաւած է Յունաստանի պատմութեան ու ժողովրդական բանաստեղծութիւններուն մէջ:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0422742

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0422742

188/6

ԱԶԱՑ—ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Խմբագրութեամբ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅ ՌԵՍ. ՄԻՌՈՒԹԵԱՆ ԼԻՆԶՈՐ ԿՕՄԻՏԵԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

գ ի ն ը, սամտ

- 1) ԱԶՍՏՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳԵՐ 20
- 2) ԱՊՍՏԱՄԲ ՍՍՍՈՒՆԸ 20
- 3) ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐԻ ՏԱՂԵՐԸ 20
- 4) ՀԱՅՈՒՀԻՆԵՐԻՆ 20
- 5) ՀԵՐՈՍԸ 20

(Պատրաստուած են այլ դրքեր)

- 6) ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐՏԷՉԸ, հայտառ, (չուտով կը վաճառահանուի):

ՕՏԵՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

- 7) Ed. BERNSTEIN. Die Leiden des armenischen Volkes und die Pflichten Europas . Fr. 0.50
- 8) — Les souffrances du Peuple arménien et le devoir de l'Europe » 0.40
- 9) Alb. VANDAL. Les Arméniens et la Réforme de la Turquie » 0.20
- 10) Francis DE PRESSENSÉ. L'Arménie et la Macédoine » 0.40
- 11) Georg BRANDÈS. — Armenien und Europa » 0.40

Adresse : Union des Étudiants Arméniens de l'Europe, rue de l'École-de-Chimie, 2, Genève (Suisse).